
Halyna Nikolai

Sumski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Antona Makarenki w Sumach,
Ukraina

Методологічні засади якісних досліджень у сфері хореографічно-педагогічної освіти: з проблем порівняльної педагогіки в Україні

Methodological foundations of quality research in the field
of choreographic – pedagogical education: on the basis of
problems of comparative pedagogy in Ukraine

Абстракт: Висвітлюються методологічні підходи до якісних досліджень у сфері хореографічно-педагогічної освіти (діалектичний, історико-генетичний, порівняльний, соціокультурний, аксіологічний, інтердисциплінарний, художньо-ментальний, семіологічний та ін.) в Україні. Презентуються результати порівняльного аналізу моделей підготовки майбутніх учителів хореографії на пострадянському просторі та в Польщі й Німеччині, які досліджуються в межах науково-дослідного проекту «Теоретичні та методичні засади розвитку хореографічно-педагогічної освіти в Україні».

Ключові слова: *хореографічно-педагогічна освіта, порівняльна педагогіка, методологічні підходи, якісні методи педагогічних досліджень.*

Abstract: Methodological approaches to quality research in the field of choreographic-pedagogical education (dialectical, historical-genetic, comparative, socio-cultural, axiological, interdisciplinary, artistic-mental, semiological etc.) in Ukraine are highlighted in this article. The results of comparative analysis of the models of the future choreography teachers' training in the former Soviet Union, Poland and Ger-

many, which have been studied in the framework of the research project “Theoretical and methodological foundations for the development of choreographic-pedagogical education in Ukraine” are presented.

Key words: *choreographic-pedagogical education, comparative pedagogy, methodological approaches, qualitative methods of educational research.*

Вступ

Хореографічно-педагогічна освіта в Україні є малознаною в Польщі, оскільки виникла за часів, коли наприкінці ХХ століття обидві держави розбудовували власну вищу школу. Хореографічно-педагогічна освіта (ХПО) як новітня галузь педагогічної освіти, що активно розвивається на пострадянському просторі, потребує свого наукового обґрунтування, з’ясування властивих методологічних засад та оптимальних моделей. Підкреслимо, що означена галузь має власну організаційну структуру та курикулум і є спрямованою на забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців – вчителів хореографії, спроможних здійснювати державне замовлення на гармонізацію духовного і фізичного розвитку дітей та молоді в умовах цивілізаційних загроз.

В Україні актуальні дослідження у сфері хореографічно-педагогічної освіти здійснюються з опорою як на кількісні, так і на якісні методи. Перші більш властиві розвідкам у методичній сфері, коли у процесі експериментальної роботи за допомогою статистичних методів обробки результатів перевіряється ефективність окремих методичних розробок. У той же час, якісні дослідження мають справу не з цифровими даними, що підпадають аналізу за допомогою статистичних процедур, а із сутнісними характеристиками предметів і явищ, які уточнюються з опорою на смисли, поняття, соціокультурні контексти тощо. Для якісних досліджень у сфері хореографічно-педагогічної освіти є характерним гнучкий і неформальний підхід, а формулювання і перевірка базових теоретичних положень проводиться одночасно зі збором і аналізом даних.

Наголосимо, що пошуки методологічних засад досліджень у сфері хореографічно-педагогічної освіти тільки-но розпочинаються. Безумовно, їх слід здійснювати з опорою як на загальнонаукові підходи, так і на методологічний апарат мистецької та порівняльної педагогіки. На особливу увагу заслуговує думка Івана Зязюна, який вважав, що загальна криза освіти пов’язана з дефі-

цитом у ній культури, втратою аксіологічних орієнтирів, трансляцією знань у відчуженій формі без залучення емоційної сфери особистості. Знаний в Україні академік вбачав вихід із цієї кризи в прийнятті продуктивного й перспективного, особистісно орієнтованого культурологічного підходу до модернізації освіти, глобальною метою якої стане людина культури, здатна з максимальною ефективністю реалізувати свої індивідуальні здібності, а також інтелектуальні і моральні можливості, людина, якій притаманна потреба і пристрасть до самореалізації¹.

Методологічні підходи до якісних досліджень у сфері хореографічно-педагогічної освіти

Теоретико-методологічними орієнтирами якісних досліджень у сфері хореографічно-педагогічної освіти повинні стати: гуманістичні ідеї сучасної західної філософської антропології, християнської екзистенціальної філософії та когнітивної психології, а також таких характерних для польської теоретичної думки течій, як феноменологія, герменевтика і персоналізм (Р. Інгарден, З. Лісса, А. Маслоу, А. Мужин, К. Роджерс, Б. Сліверський, А. Шолтисек) та кордоцентричні традиції української філософії (Г. Сковорода, П. Юркевич, О. Кульчицький, Д. Чижевський, Г. Ващенко, І. Зязюн, В. Онищенко); філософська теорія цінностей (С. Бжозовський, О. Дробницький, Ф. Знанецький, В. Татаркевич, М. Каган); концепції естетичного виховання, мистецької освіти та розвитку особистості (Л. Виготський, І. Войнар, М. Лещенко, С. Осовський, О. Рудницька, Б. Суходольський, Г. Шевченко, С. Шуман); постулати порівняльної педагогіки (Б. Вульфсон, Е. Кемп, Л. Леферд, Б. Наврочинський, Л. Пуховська, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, Я. Фронтчак та ін.).

Цілісність якісного аналізу розвитку хореографічно-педагогічної освіти забезпечує комплексне застосування низки методологічних підходів: діалектичного, історико-генетичного, порівняльного, соціокультурного, аксіологічного, інтердисциплінарного та ін. Так, *діалектичний* підхід дозволяє виявити закономірності розвитку хореографічно-педагогічної освіти та головну внутрішню суперечність між хореографічною та педагогічною складовими як основне джерело її саморозвитку. Використання *історико-генетичного*

¹ І.А. Зязюн, *Естетичні засади розвитку особисті, [в:] Мистецтво у розвитку особистості*, за ред. Н.Г. Ничкало, «Зелена Буковина», Чернівці 2006. – С. 34-35.

підходу дає змогу виокремити етапи у процесі зародження, становлення та розвитку ХПО, а поєднання *проблемно-хронологічного* та *компаративістського* дозволяє виявити взаємозалежності теоретичних і практичних засад хореографічно-педагогічної освіти в різних країнах на різних етапах її становлення й розвитку. *Соціокультурний* підхід допомагає порівнювати моделі хореографічно-педагогічної освіти у континуумі пострадянського простору, який три чверті століття зумовлював розвиток суспільства, освіти і культури в шорах марксистсько-ленінської ідеології.

Аксіологічний підхід передбачає дослідження хореографічно-педагогічної освіти в контексті естетичної парадигми, визначаючи естетичне виховання як своєрідну освітню орієнтацію, що посиляється на універсум естетичних цінностей, передусім цінностей мистецтва. Нагадаємо, що в Польщі у цьому контексті аксіологічний підхід активно використовується Іреною Войнар. Саме її дефініція естетичного переживання як «нав'язування людиною внутрішнього контакту з даним естетичним явищем, контакту, що одночасно інтенсифікує дії емоцій, уяви та інтелекту»² найчастіше використовується польськими науковцями. Саме І.Войнар уже півстоліття скеровує польську теорію естетичного виховання в інтердисциплінарне річище і вписує її в аксіологічний контекст.

Використання *системно-синергетичного* підходу надає можливість розглянути хореографічно-педагогічну освіту як систему зі складною, відкритою організацією, що функціонує в динамічному контексті, систему, інтеграційні тенденції розвитку якої сьогодні зумовлюють такі зовнішні атрактори, як єдиний європейський освітній простір та мистецька освіта. У свою чергу, *міждисциплінарний* підхід дає змогу залучати наукові теорії та концепції із суміжних галузей пізнання як засоби вивчення проблем хореографічної педагогіки, позначених комплексним характером, що вимагає застосування пізнавальних можливостей інших гуманітарних наук – філософії, мистецтвознавства, психології тощо³.

Продуктивність використання якісних методів у комплексному дослідженні проблем хореографічно-педагогічної освіти є незаперечною в межах художньо-ментального підходу, запропонованого професором О.Є. Ребровою, що дозволяє поєднати вплив декількох факторів, зокрема: комунікатив-

² I. Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego: zarys problematyki*, PWN, Warszawa 1980, s. 151.

³ Г.Ю. Ніколаї *Методологічні пошуки у сфері мистецької освіти*, [в:] *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*: СумДПУ імені А.С.Макаренка, Суми 2013. Вип. 1(1), с. 3-17.

ності освітнього середовища майбутніх фахівців; регіональних цінностей та традицій, які системно не враховуються під час підготовки вчителів хореографії; полікультурності й поліхудожності; координації взаємовпливу свідомого та позасвідомого, інтуїтивного та дослідницького в мистецькій творчості та художньо-педагогічному процесі в цілому⁴. На думку О.Є.Ребрової, феномен художньої ментальності у мистецькій освіті та фаховій підготовці майбутніх учителів хореографії виявляється через атрибутивні (художній стиль, текст, образ, символ, мова) та процесуальні (сприйняття, емоційні ставлення, свідомість, позасвідомість, мислення, інтерпретація) властивості, які безумовно впливають на ментальність фахівця у галузі мистецтва⁵.

Наголосимо, що найбільш характерним у ментальному плані є художньо-етнічна складова хореографії, яка презентована в навчальних планах дисциплінами *народно-сценічний танець* і *український танець*, в межах яких засвоєння відповідної танцювальної лексики відбувається паралельно з ознайомленням та усвідомленням етно-національних традицій, ментальності народів, які передаються в рухах, костюмах, у гендерному розподілі ролей в танці.

Оскільки хореографія є мистецтвом, яке має свою лексику, свої художньо-виразові засоби, доцільним стало запровадження семіологічного підходу, запропонованого учасником проекту, професором С.В. Шипом⁶. На першому етапі виконання наукового проекту було з'ясовано, що означений підхід має значний методологічний потенціал. Виявлено два яруси семіозису в мистецькій освіті: ярус знакових засобів вербальної мови та ярус знакових засобів певного виду мистецтва. Встановлено головні умови втілення семіологічного підходу в підготовці вчителів музики й хореографії, зокрема: прийняття положень щодо типологічного розходження художніх знаків; усвідомлення особливих властивостей їх форми (напівпрозорість, емоційну забарвленість, асоціативність); розуміння принципів їх системної (мовної)

⁴ О.Є. Реброва, *Художньо-ментальний підхід у фаховому навчанні майбутнього вчителя хореографії*, [в:] *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова* – Сер. 14: Теорія і методика мистецької освіти. Вид-во НПУ, Київ 2014. – Вип. 16(21), с. 25–30.

⁵ Ibidem.

⁶ S. Shyp, Xiang Zhao. *Semiological approach to the training of future teachers of music and choreography*, [w:] *Modern tendencies in the pedagogical science of krain and Israel: the way to integration*. Ariel University, 2015, Issue 5, p. 349–355.

організованості⁷. Таким чином, семіологічний підхід дає змогу виявити між-дисциплінарні зв'язки, конкретизація яких дозволяє значно удосконалити методику вивчення усіх видів художнього синкретизму, синтетичних видів і творів мистецтва, зокрема хореографічного, зв'язків між мовами, стилями і жанрами художньої творчості. Встановлено, що на основі семіологічного підходу слід здійснювати аналіз форми хореографічних творів та форми хореографічних артефактів; за його допомоги виявляється багаторівневість хореографічного формоутворення, зокрема, виокремлюється тілесно-кінестетичний рівень хореографічного твору, а танець може бути розглянутий як мовна діяльність, навіть, як предмет педагогічної промови вчителя.

Науково-дослідний проект «Теоретичні та методичні засади розвитку хореографічно-педагогічної освіти в Україні»: порівняльний аспект

У глобалізованому суспільстві, що загубилося в інтернет-мережах, особистість потребує гармонійного розвитку, інтелектуальна складова якого рівноправно доповнюється естетичним, артистичним, валеологічним та фізичним компонентами, які ефективно формуються у процесі танцювальної діяльності. У цьому зв'язку слід відзначити своєчасність комплексного науково-дослідного проекту «Теоретичні та методичні засади розвитку хореографічно-педагогічної освіти в Україні», що отримав позитивну оцінку й фінансування Міністерства освіти і науки України на 2015-2017 рр. Проект було розроблено кафедрою мистецької педагогіки й хореографії Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка разом із кафедрою хореографії та художньої культури Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та кафедрою музичного мистецтва та хореографії Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» у пошуках шляхів розвитку хореографічно-педагогічної освіти.

На першому етапі наукового дослідження в контексті розбудови хореографічної педагогіки було визначено й обґрунтовано сутність хореографічно-педагогічної освіти, що полягає в тісній взаємодії між хореографічним

⁷ Г.Ю. Ніколаї, Реброва О.Є., *Теоретико-методологічні засади дослідження хореографічно-педагогічної освіти в Україні*, [в:] Мистецтво та освіта: науково-методичний журнал, № 3 (81), 2016. – С.10.

мистецтвом і педагогічною практикою, у процесі якої відбувається становлення вчителя хореографії з високою художньо-естетичною та фізичною культурою, який спроможний комплексно впливати на формування духовно-культурного потенціалу підростаючого покоління, залучати дітей та молодь до національних та світових цінностей на основі досягнення етнічної ментальності, відображеної мовою музики та пластики, руху та ритму. Дослідження було також спрямоване на обґрунтування теоретичних і методичних засад формування творчого потенціалу та художньо-ментального досвіду майбутнього вчителя хореографії, що вивчаються з метою забезпечення його якісної підготовки на акмеологічному рівні⁸.

У пошуках аналогів вітчизняної хореографічно-педагогічної освіти в зарубіжних країнах в межах Проекту здійснювався відповідний компаративний аналіз. У першу чергу досліджувався пострадянській освітній простір. Узагальнення результатів аналізу державних документів та інтернет-сторінок вищих закладів освіти бувших республік Радянського Союзу засвідчило, що підготовка вчителів хореографії реалізується у педагогічних вишах п'яти країн (республік Білорусь, Казахстан, Молдова, Російській Федерації та Україні). У Республіці Білорусь вона здійснюється у двох вишах в межах спеціальностей 1-02 02 03 «Світова та вітчизняна культура. Ритміка. Хореографія», 1-03 01 07 «Музичне мистецтво, ритміка і хореографія» та 1-17 02 01-04 «Хореографічне мистецтво» (народний танець). Зокрема, у Білоруському державному педагогічному університеті імені Максима Танка (м. Мінськ) хореографічна підготовка вчителів здійснюється за першою та другою спеціальностями на факультеті естетичної освіти кафедрою музично-педагогічної освіти. Одночасно в Могильовському державному університеті імені А.А. Кулешова, (до реорганізації в 1997 р. – Могильовський державний педагогічний інститут) хореографічна підготовка студентів здійснюється на факультеті початкової та музичної освіти кафедрою музичного виховання та хореографії за спеціальностями 1-03 01 07 «Музичне мистецтво, ритміка і хореографія» та 1-17 02 01-04 «Хореографічне мистецтво» (народний танець).

У ході виконання проекту було встановлено, що в Республіці Казахстан хореографічно-педагогічна освіта здійснюється на базі шести педагогічних вишів: Казахського національного педагогічного університету імені Абая (м. Алма-Ати), Казахського державного жіночого педагогічного університету (м. Алма-Ати), Казахській національній академії мистецтв імені Т.К. Жур-

⁸ Ibidem, s. 8.

генова (м. Алма-Ати), Південно-Казахстанського державного університету імені М. Ауезова (м. Шимкент), Кизилординського державного університету імені Корк Ата (м. Кизилорда), Західно-Казахстанського державного університету імені Ахамбета Утемісова (м. Уральськ) за спеціальністю 5В040900 – Хореографія. Цікаво, що у цій країні головним завданням підготовки вчителів-хореографів вважається опанування казахського танцю.

У свою чергу, в Республіці Молдова хореографічно-педагогічна освіта реалізується на базі Кишинівського державного педагогічного університету імені Іона Крянге. На педагогічному факультеті кафедра дошкільної педагогіки забезпечує підготовку майбутніх учителів у сфері спортивного та сучасного танцю, знайомить їх з основами класичної хореографії та соціальними танцями.

Сьогодні в Російській Федерації функціонують одинадцять вишів, в яких здійснюється хореографічно-педагогічна підготовка студентів. Майбутні вчителі-хореографи навчаються у Тамбовському державному педагогічному університеті ім. Г.Р. Державіна (м. Тамбов), Томському державному педагогічному університеті (м. Томськ), Поволзькій державній соціально-гуманітарній академії (м. Самара), Мордовському державному університеті ім. Н.П. Огарьова (м. Саранськ), Воронежському державному педагогічному університеті (м. Воронеж), Новосибірському державному педагогічному університеті (м. Новосибірськ), Ставропольському державному педагогічному університеті (м. Ставрополь), Волгоградському державному педагогічному університеті (м. Волгоград), Гуманітарному університеті (м. Єкатеринбург), Липецькому державному педагогічному університеті (м. Липецьк), Уральському державному педагогічному університеті (м. Єкатеринбург).

Наголосимо, що в Україні існує практично у два рази більше вищих навчальних закладів, в яких готують учителів-хореографів, ніж у Російській Федерації. Нині в нашій країні підготовка майбутніх учителів-хореографів здійснюється у вишах практично в кожному обласному центрі та кількох районних. Серед них: Бердянський державний педагогічний університет (м. Бердянськ), Кіровоградський педагогічний університет ім. В. Винниченка (м. Кропивницький), Львівський національний університет ім. Івана Франка (м. Львів), Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького (м. Мелітополь), Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (м. Київ), Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського (м. Одеса), Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Короленка (м. Полтава), Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка (м. Суми), Уман-

ський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (м. Умань), Харківський національний педагогічний університет (м. Харків) та ін.

Генетичний аналіз історії хореографічно-педагогічної освіти в Україні показав, що галузь виникла на межі поєднання хореографії зі спеціальностями «початкове навчання» та «музика». Генеральним шляхом розвитку ХПО стала розбудова хореографії як самостійної вчительської спеціальності. Її ідеальна модель була створена в Кіровограді (нині Кропивницькому) як неперервна хореографічна підготовка майбутніх учителів у мережі освітніх закладів: «Школа мистецтв – Кіровоградський обласний загальноосвітній навчально-виховний комплекс гуманітарно-естетичного профілю (гімназія-інтернат-школа мистецтв) – Кіровоградський державний педагогічний університет». Серед шляхів удосконалення ХПО назвемо змістові та організаційні інновації (системне впровадження ритміки Е.Жак-Далькроза, запрошення іноземних фахівців для проведення міжнародних семінарів, щорічне проведення республіканської студентської олімпіади, розбудова аспірантури тощо).

Аналіз міжнародної практики хореографічної підготовки фахівців у вишах різного типу дозволив визначити її основні моделі (класична, сучасна, театральна, народно-ансамблева, спортивна, хореотерапевтична та ін.), які в окремих країнах можуть видозмінюватись. За характерними ознаками хореографічної підготовки в Польщі (типи навчальних закладів, у яких вона (підготовка) відбувається, та наявність новітніх спеціальностей) учасниця проекту Т.Повалій запропонувала виокремити шість основних її моделей: *класична* (балетні школи у Варшаві, Битомі, Гданську, Познані, Лодзі та Вроцлаві; студіуми у Вроцлаві, Каліші, Глівіцах; вищі школи у Кельцах, Познані; 2 академії у Лодзі); *театрально-танцювальна* (Державна вища театральна школа у Кракові з відділом театру танцю в Битомі); *хореотерапевтична* (Варшавський інститут психотерапії танцю та руху, вища школа у Любліні, Гуманістично-економічна академія у Лодзі); *танцювально-модернова* (Державний професійний студіум навчання аніматорів культури у Каліші та Гуманістично-економічна академія в Лодзі); *танцювально-спортивна* (академії фізичного виховання у Варшаві, Познані, Кракові, Вроцлаві, Катовіцах, Гданську); *народно-ансамблева* (Економічний університет у Катовицях, Університет Марії Кюрі-Склодовської, Варшавський, Гданський, Лодзький, Шльонський, Вармінсько-Мазурський та Ягеллонський університети)⁹.

⁹ Т.Л. Повалій, *Модернізація хореографічної освіти в Польщі (кінець XX – початок XXI століття)* СПДФО Повалій К.В., Суми 2015, с. 224.

У ході виконання проекту було встановлено, що в Польщі іноді функціонує мішаний тип хореографічної підготовки з тенденцію поступового наближення до однієї з моделей – найчастіше до класичної. Така підготовка здійснюється у Гуманістично-економічній академії в Лодзі (класична, хореотерапевтична, театральна-танцювальна та танцювально-модерна моделі) та Вищій школі суспільних наук у Любліні (класична та хореотерапевтична).

На основі аналізу і систематизації відповідних наукових джерел і офіційних сайтів вищих навчальних закладів авторами проекту було розглянуто сучасну структуру вищої хореографічної освіти в Німеччині. Виділено три вищі танцювальні школи (Вища школа танцю імені Грет Палукки в Дрездені, Вищий міжгалузевий центр танцю в Берліні, Державна школа балету в Берліні), п'ять університетів (Вільний університет Берліну, Гессенський університет імені Юстуса Лібіха, Університет Гамбурга, Університет мистецтв Фолькванг та Німецький спортивний університет), шість вищих художніх шкіл (Вища школа драматичного мистецтва імені Ернста Буша в Берліні, Вища школа музики і танцю в Кельні, Вища школа музики і театру в Мюнхені, Вища школа музики і образотворчого мистецтва у Франкфурті-на-Майні, Державна вища школа музики і образотворчого мистецтва в Мангеймі, а також Вища школа мистецтв і суспільства в Аланусі).

Порівняльний аналіз німецьких моделей вищої хореографічної освіти учасницею проекту І.Ткаченко засвідчив наявність чисельних освітніх програм¹⁰. Було з'ясовано, що основними напрямками за якими здійснюють підготовку майбутніх хореографів в країні є «Танець», «Хореографія», «Сучасний танець», «Сценічний танець», «Танцювальна композиція», «Хореографія і перформанс», «Наука про танець», «Евритмія». Деякі з них потребують подальшого ретельного вивчення і запровадження в Україні

Висновки

Визначення методологічних засад якісних досліджень у сфері хореографічно-педагогічної освіти передбачає, в першу чергу, систематизацію відповідних

¹⁰ І.О. Ткаченко, *Особливості фахової підготовки майбутніх хореографів у Німеччині (друга половина XX століття)*, [в:] *The scietific heritage*: № 6 (6) Vol 3. Budapest 2016 С. 50–54.

наукових підходів, зокрема, діалектичного, історико-генетичного, порівняльного, соціокультурного, аксіологічного, інтердисциплінарного та ін.

Наукова новизна та значимість отриманих наукових результатів на 1-му етапі виконання комплексного дослідницького проекту «Теоретичні та методичні засади розвитку хореографічно-педагогічної освіти в Україні» полягає в принципово новому застосуванні художньо-ментального наукового підходу, що забезпечує можливість системно та багатогранно охопити різновекторні аспекти хореографічного мистецтва та його педагогічного й соціокультурного потенціалу, а також використанні семіологічного підходу до аналізу хореографічного мистецтва з подальшою екстраполяцією його пластично-мовного тезаурусу в педагогічну площину.

Використання якісного порівняльного аналізу щодо пострадянського та європейського едукативного простору дозволяє висвітлити специфіку хореографічно-педагогічної освіти, схарактеризувати провідні моделі хореографічної підготовки фахівців (класичну, театральну-танцювальну, хореотерапевтичну, танцювально-модернову, танцювально-спортивну, народно-ансамблеву) в окремих країнах та визначити позитиви й негативи танцювальної освіти в соціокультурному розмаїтті Європи.

Бібліографія

- Shyp S., Xiang Zhao, *Semiological approach to the training of future teachers of music and choreography*, [w:] *Modern tendencies in the pedagogical science of krain and Israel: the way to integration*. Ariel University, 2015, Issue 5.
- Wojnar I., *Teoria wychowania estetycznego: zarys problematyki*, Państw. Wydaw. Naukowe, Warszawa 1980.
- Зязюн І.А., *Естетичні засади розвитку особисті, [в:] Мистецтво у розвитку особистості*, за ред. Н.Г.Ничкало, «Зелена Буковина», Чернівці 2006.
- Ніколаї Г.Ю., *Методологічні пошуки у сфері мистецької освіти, [в:] Актуальні питання мистецької освіти та виховання: СумДПУ імені А.С.Макаренка, Суми 2013. Вип. 1(1).*
- Ніколаї Г.Ю., Реброва О.Є., *Теоретико-методологічні засади дослідження хореографічно-педагогічної освіти в Україні, [в:] Мистецтво та освіта: науково-методичний журнал, № 3 (81), 2016. – С. 6-12.*

- Повалій Т.Л., *Модернізація хореографічної освіти в Польщі (кінець XX – початок XXI століття)*, СПДФО Повалій К.В., Суми 2015.
- Реброва О.Є., *Художньо-ментальний підхід у фаховому навчанні майбутнього вчителя хореографії*, [в:] *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова – Сер. 14: Теорія і методика мистецької освіти*. Вид-во НПУ, Київ 2014. – Вип. 16 (21).
- Ткаченко І.О., *Особливості фахової підготовки майбутніх хореографів у Німеччині (друга половина XX століття)*, [в:] *The scietific heritage: № 6 (6) Vol 3*. Budapest, 2016.